

О. Г. Сторчак,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТІВ *HEAVY* І *LIGHT* У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Методика дослідження концептів HEAVY (ВАЖКИЙ) і LIGHT (ЛЕГКИЙ) в англомовному дискурсі направлена на вивчення ключових лексем концептів і текстових фрагментів. Структура концептів вивчається з використанням методів етимологічної реконструкції, компонентного аналізу, когнітивного мапування, контекстуального і кількісного аналізу.

Ключові слова: *концепт, структура концепту, дискурс, метод.*

Методика исследования концептов HEAVY (ТЯЖЁЛЬИЙ) и LIGHT (ЛЁГКИЙ) в англоязычном дискурсе направлена на изучение ключевых лексем концептов и текстовых фрагментов. Структура концептов изучаются с применением методов этимологической реконструкции, компонентного анализа, когнитивного картирования, контекстуального и количественного анализа.

Ключевые слова: *концепт, структура концепта, дискурс, метод.*

Research methods to investigate the concepts HEAVY and LIGHT in English discourse are aimed at studying key lexemes and text fragments. The concept structure is studied when using the methods of etymology reconstruction, component analysis, cognitive mapping, contextual and qualitative analysis.

Key words: *concept, concept structure, discourse, method.*

В когнітивній лінгвістиці основними науковими напрямками дослідження концептів є лінгвокогнітивне і лінгвокультурне. При лінгвокогнітивному підході концепт досліджується як ментальна одиниця знань про світ. Полева модель концепта представлена в термінах ядра і периферії [8; 12], а семантика номінативних одиниць розглядається як засіб доступу до змісту концептів [12, с. 13–16]. При лінгвокультурному підході концепт визначається як базова одиниця культури, що володіє образним, понятійним і ціннісними компонентами [4], що передбачає вивчення специфіки національної концептосфери як руху від культури до свідомості.

Метою нашого дослідження є розробка методів вивчення концептів *HEAVY* (ТЯЖЁЛЬИЙ) і *LIGHT* (ЛЁГКИЙ) в англоязычному лінгвокультурному просторі. Об'єктом дослідження є наукові методи вивчення структури концептів *HEAVY* і *LIGHT* в сучасному англоязычному дискурсі, а предметом – структурні компоненти вказаних концептів і їхні ключові лексеми *heavy* і *light*. Актуальність роботи обумовлена підвищеним інтересом когнітологів до концептів як структурним знанням.

Методологічна основа дослідження представляє собою когнітивно-дискурсивний антропоцентричний підхід. Антропоцентризм як принцип наукового дослідження поміщає людину «в главу угла во всіх теоретических передумовках», визначає «перспективи цього аналізу і його кінцеві цілі» [7:212]. Методика дослідження структури концептів *HEAVY* і *LIGHT* направлена на вивчення їхніх засобів об'єктивності, змісту і специфіки.

В основі методів вивчення вказаних концептів лежать дослідницькі процедури, розроблені І. А. Стерніним [17], В. І. Карасиком [5], А. В. Рудаковою [14], Е. В. Рахіліною [13] і др. В результаті аналізу існуючих методик нами розроблено алгоритм дослідження концептів:

1) визначити ключові слова-репрезентанти концептів *HEAVY* і *LIGHT* в англійській мові за двома критеріями: частотність звернення носія мови до визначеного слова; організація більшої частини змісту концепта навколо цього слова;

2) провести етимологічний аналіз ключових імен концептів з метою виявити первинні семантичні ознаки і встановити їх присутність або втрату в словах *heavy* і *light*;

3) провести семантичний аналіз лексем *heavy* і *light* з використанням тлумаческих словників, де в словарній статті розкривається понятійна і асоціативно-образна основа концепта. Виділити семми, ядерні і периферійні семантичні ознаки. Семми отождествляються з концептуальними шарами, а семантичні ознаки – з когнітивними ознаками;

4) доповнити зміст концептів диференціальними когнітивними ознаками, виявленими засобом аналізу синонімів, антонімів ключових лексем і слів з тезауруса;

5) визначити гіпероніми, що дозволяє виявити когнітивні ознаки, не виявляються іншими процедурами аналізу;

6) визначити фактори, що впливають на концептуалізацію станів «бути/вважати важким/легким», і на їх основі виділити когнітивні ознаки концептів;

7) проаналізувати асоціації тезауруса *Word Association Thesaurus (WAT)* і асоціативні реакції інформантів на вербальні позначення концептів в результаті проведення вільного асоціативного експерименту і написання носіями англійської мови коротких творів на тему «Коли я думаю про важке, то ...» і «Коли я думаю про легке, то ...» і на їх основі виявити прототипічні образи;

8) провести аналіз текстових фрагментів з метою виявлення асоціацій і образів;

9) провести аналіз концептуальних метафор, метонімії і оксиморона з метою виявити когнітивні ознаки;

10) проаналізувати ціннісні характеристики концептів *HEAVY* і *LIGHT* на основі висказувань і оціночним смислом. Аналізу підлягає паремії, пословиці, поговорки, афоризми, крылаті вираження, притчі і фрагменти текстів з участю ключового слова і без нього;

11) виявити лексическіє засоби об'єктивізації концептів *HEAVY* і *LIGHT* на основі аналізу фрагментів дискурсів. Фрагмент рівний одному або декільком висказуванням;

12) проаналізувати лексическує сочетаємість ключової лексеми. Для цього виявити імена існуючі, з котрими використовується ключове імя концепта; визначити типи конструкцій, в котрих використовується ключовий репрезентант концепта; в'яснити сочетаємісні обмеження. Це дозволить установити дискурсивну сочетаємість концептів *HEAVY* і *LIGHT*;

13) виявити лексику, в дефініціях котрої містяться лексеми *heavy* і *light*, для описання додаткових ознак і зв'язів;

14) провести когнітивну інтерпретацію отриманих результатів з метою описання змісту, специфіки і структури концепта.

Концепти *HEAVY* і *LIGHT* включають в себе соматический, понятійний, образний і ціннісний компоненти [18]. Методика дослідження соматических характеристик даних концептів заключається в дослідженні факторів впливу соматическої сфери на концептуалізацію станів «бути/ вважати важким/ легким» і виявленні фізических закономірностей формування концептів, залежаних від ступеня зрілості соматических почувань і когнітивних здібностей людини. Одним з факторів, обумовлюваних формування концептів *HEAVY* і *LIGHT*, є сенсорна інформація визначеної модальності, під котрою розуміється належність почувань, сигналів, стимулів, інформації до визначеної сенсорної системи [1, с. 299]. Модальність визначається типом афферентації – каналом передачі сенсорної інформації по нервах від рецепторів до центральної нервової системи [1, с. 53]. Типи афферентації, підтримувані в свідомості носія мови його зв'язь з позначуваними реальними об'єктами, визначаються на основі відносин між іменами існуючими і дієсловами, з однієї сторони, і лексемами *heavy* і *light*, з другої. Так, в словосполученні *heavy stone* (важкий камінь) слово «камінь» свідчить про фізическому аспекті дії, т. є. вага визначається за допомогою тактильної, моторної, візуальної, вестибулярної і інших типів афферентації.

Аналіз понятійних (етимологіеских, дефініційних, лексических, синоніміеских, антоніміеских, логіеских) характеристик концептів *HEAVY* і *LIGHT* направлений на виявлення їх існуючих ознак, закріплених в етимологіеских, тлумаческих, синоніміеских, антоніміеских словниках і тезаурусах. Етимологіеский аналіз дозволяє виділити семемі лексем *heavy* і *light* і їх семантиескує основу, в'яснити, є вони успадкованими або запозиченими, виявити їх етимологіескує значення і ступінь участі соматическої сфери в їх формуванні, а також когнітивні ознаки, складаючі основу. Словникова стаття в дефініційній частині розкриває ознаки визначеного поняття, понятійну структуру і асоціативно-образну основу культурного концепта [6, с. 115]. В словниках синоніміє і тезаурусах приводяться слова, уточнючі основні значення прикметельних *heavy* і *light*. Ознаки діади *heavy/ light* протиставлені як антоніміесні кореляти. В словниках антоніміє приводяться слова, значення котрих контрастують з основними значеннями прикметельних *heavy* і *light*. В результаті логіеского аналізу виявляються і структуруються обов'язкові і факультативні когнітивні ознаки. Далі проводиться кваліфікація значень лексем *heavy* і *light* з метою виявити види досвіду, відображеного в одноіменних концептах, а також етапи їх формування і розвитку в онтогенезі.

Для виявлення образних (асоціативних, прототипіеских, сочетаємісних, дистрибутивних, метафоріеских, метоніміеских, оксиморонних) характеристик концептів *HEAVY* і *LIGHT* використовується сім процедур: 1) аналіз асоціацій, приведених в тезауусі *WAT*; 2) написання короткого есе на тему відповідного концепта, коли інформант активує ознаки, актуальні для даного концепта; 3) виявлення прототипіеского образу; 4) експериментальна верифікація моделі концепта шляхом аналізу безпосередніх асоціативних реакцій інформантів на імя концепта [5, с. 58–59]; 5) інтерпретативний аналіз текстових фрагментів, в котрих використовуються назви концептів; 6) аналіз концептуальних метафор, метоніміє і оксиморонів; 7) аналіз лексическої сочетаємісності і дистрибутивності ключових лексем концептів.

Дослідження образних характеристик концептів *HEAVY* і *LIGHT* починається з образів сприйняття і представлення, як видів образних явищ, з метою виявити первісні і вторісні образи. При аналізі можливі два підходи: синхроніеский і діахроніеский. Діахроніескує дослідження семантики лексеми дозволяє виявити предметно-почувствений образ, котрий лежить в основі концепта [15, с. 121–126]. Образні характеристики концептів включають в себе асоціативні реакції, виявляемі шляхом аналізу лексических одиниць, приведених в тезауусі *WAT*, а на основі реакцій виявляються прототипіескіє образи. Далі здійснюється аналіз есе на тему «Коли я думаю про важке, то...» і «Коли я думаю про легке, то...». Методика дослідження з використанням асоціативного експерименту викладена в роботах по семасіології [9; 17], психолінгвістике [3] і когнітивній лінгвістике [10]. На основі аналізу безпосередніх асоціативних реакцій інформантів на імя концепта здійснюється верифікація моделі концепта. Далі проводиться інтерпретативний аналіз текстових фрагментів, в котрих використовуються назви концептів з метою виявлення асоціацій. Аналіз концептуальних метафор, метоніміє і оксиморонів, лексическої сочетаємісності і дистрибутивності ключових лексем, об'єктивуючі концепти, здійснюється на матеріалі фрагментів різних дискурсів.

Дослідження ціннісних характеристик концептів *HEAVY* і *LIGHT* передбачає описання оціночних і модальнісних характеристик. Ціннісний рівень концепта характеризується значимістю об'єктів дій-

ствительности для человека, его ценностной ориентацией, функциями ценностей и соотношением между ценностью и оценкой. Для анализа оценочных характеристик используются такие понятия, как основание, аспект, признак, классификатор и аксиологический оператор оценки. Оценка, как вид модальности, рассматривается для выявления механизма формирования субъективной оценки высказывания в онтогенезе. С общих позиций формирования ментальных и языковых категорий ценности проводится дифференциация содержательно-ценностных характеристик предикатов оценки, выраженных прилагательными *heavy* и *light*.

Языковые выражения имеют дескриптивный и оценочный смысл [2, с. 5]. Прилагательные *heavy* и *light* являются, в основном, оценочными, поскольку они приписываются субъектом оценки, в отличие от дескриптивных прилагательных, обозначающих собственные свойства объектов. Дескриптивный смысл *heavy* и *light* выражается, главным образом, в научном дискурсе. Оценочный смысл извлекается из высказывания на основании контекста, поскольку оценочная квалификация в большинстве случаев референтна, т. е. соотносится с конкретной ситуацией [19, с. 18]. Анализ ценностных характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* проводится на основе высказываний с оценочным смыслом. В качестве типичных высказываний для выявления ценностных приоритетов англоязычного сообщества применительно к исследуемым концептам рассматриваются содержащие лексемы *heavy* и *light* паремии, пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения и фрагменты дискурсов. Оценка как ценностный аспект может быть ограничена элементами, меньшими, чем слово, словом, группой слов, высказыванием и ситуацией (при отсутствии оценочных слов), имеющей соответствующий смысл [2, с. 6]. Анализ ценностных характеристик начинается с выделения культурного скрипта, затем проводится его анализ с использованием категорий «классификатор», «аспект оценки», «признак оценки», «аксиологический оператор». Например:

It [the tent] is soaked and heavy, and it flops about, and tumbles down on you, and clings round your head and makes you mad [20, с. 28].

Классификатор *tent* в словосочетании *heavy tent* указывает на физический аспект оценки. Признаком отрицательной оценки является неодобрение автора. Аксиологический оператор имеет значение «плохо».

Выявление модальностных характеристик высказываний, содержащих имена прилагательные *heavy* и *light*, проводится на основе положений логики, которая выделяет шесть видов модальности: онтологическую, временную, аксиологическую, логическую, эпистемическую и деонтическую [16, с. 383]. Анализ осуществляется с целью узнать, как проявляются соматическая, эмоциональная, интеллектуальная и духовная сферы человека. Так, в онтологической модальности (физически необходимо, возможно, невозможно, случайно) концепты выражают когнитивные признаки, основанные на внешней перцепции. Например:

I noticed that the heavier objects went down more quickly than the smaller, lighter ones [21].

В основу исследования текстовых фрагментов положена методика анализа трагедийной картины мира В. Г. Никоновой [11:25–35]. Методика анализа состоит из следующих процедур: 1) выделение текстовых фрагментов, маркированных по двум тематическим линиям – «быть/ считать тяжёлым» и «быть/ считать лёгким»; 2) определение языковых средств репрезентации указанных тематических линий; 3) анализ языковых средств репрезентации тематических линий и выделение ключевого элемента (слова, словосочетания, предложения или большей единицы текста); 4) выделение в составе ключевого элемента тематического слова, обозначающего «быть/ считать тяжёлым» и «быть/ считать лёгким»; 5) выявление механизма разворачивания содержания ключевого элемента; 6) реконструкция концептуальных схем, которые лежат в основе осмысления объектов как тяжёлых или лёгких; 7) систематизация как содержания концептов *HEAVY* и *LIGHT* через их смысловые атрибуты, так и связей между этими концептами в концептуальном пространстве.

Концепты *HEAVY* и *LIGHT* принадлежат иерархически организованной концептуальной системе, состоящей из доменов. Субъект оценочной квалификации использует категориально-ценностные домены *INTEREST*, *MEANING* и ценностную концептосферу *IMPORTANCE* [19, с. 35] для вынесения оценки с использованием концептов *HEAVY* и *LIGHT*. Значит, область концептуальных признаков исследуемых концептов расширяются за счёт признаков «вызывающий интерес» и «имеющий важное значение».

Для реализации разработанных методик применяются общенаучные и специальные методы лингвистики. Под методом понимается способ организации познавательной и исследовательской деятельности с целью изучения языковых явлений и закономерностей языка [16, с. 339]. Из общенаучных методов применяются анализ, синтез, сравнение, аналогия, индукция, дедукция, интроспекция, гипотеза, формализация, идеализация и моделирование. Из числа специальных методов используются структурно-семантические и когнитивно-дискурсивные. Этимологическая реконструкция значений имён концептов *HEAVY* и *LIGHT* используется для определения ключевого имени концепта. Компонентный анализ применяется для выявления конститутивных признаков концептов *HEAVY* и *LIGHT* и определения их понятийно-ценностного содержания. Когнитивное картирование используется для анализа концептуальных метафоры, метонимии и оксиморона. Контекстуальный анализ используется для выделения и исследования текстовых фрагментов, маркированных по тематическим линиям «быть/ считать тяжёлым/ лёгким». Количественный анализ позволяет определить количественные показатели соотношения средств языковой объективации исследуемых концептов.

Таким образом, структура концептов *HEAVY* и *LIGHT* определяются на основании двух методик: 1) исследования средств объективации концептов, их содержания и специфики; 2) исследования текстовых фрагментов. Концепты *HEAVY* и *LIGHT* формируются в процессе деятельности с объектами при осмыслении состояний человека «быть/ считать тяжёлым/ лёгким» и речевого общения. Структура, содержание и средства объективации концептов изучаются на основании их языкового и речевого выражения в дискурсах с применением методов этимологической реконструкции, компонентного анализа, когнитивного картирования, контекстуального и количественного анализа. Перспектива исследования заключается в изучении синергетического

взаимодействия между компонентами концепта, между перцептивными стимулами, номинативной единицей и поведенческой реакцией.

Литература:

1. Большой психологический словарь / [ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Вольф Е. М. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с. – (Серия «Лингвистическое наследие XX века»).
3. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : избр. труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–13.
5. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
6. Красавский Н. А. Русская и немецкая концептосферы эмоций / Н. А. Красавский // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 113–118.
7. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. – М., 1995. – С. 144–238.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Е. С. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Ин-т языкознания РАН).
9. Левицкий В. В. Опыт использования количественных методов на кафедре германского, общего и сравнительного языкознания Черновицкого университета / В. В. Левицкий // Проблеми кількітативної лінгвістики. – Чернівці, 2005. – С. 111–133.
10. Морозова И. А. Когнитивный эксперимент как метод когнитивного исследования / Морозова И. А. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 126–129.
11. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : монографія / Ніконова В. Г. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. – 364 с.
12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : учебн. издание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
13. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты / Е. В. Рахилина // Семиотика и информатика. – М., 1998. – Вып. 36. – С. 274–323.
14. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика / Рудакова А. В. – [2-е изд.]. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.
15. Рудакова А. В. Методика описания содержания концепта БЫТ в русском языке // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 121–126.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58–65.
18. Сторчак О. Г. Концепты ТЯЖЁЛЫЙ и ЛЁГКИЙ в современном англоязычном дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Сторчак Олег Григорьевич. – Харьков, 2011. – 221 с.
19. Чекулай И. В. Ценность и оценка в категориальной структуре современного английского языка : автореф. дис. на соискание учён. степени докт. филол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / И. В. Чекулай. – Белгород, 2006. – 43 с.
20. Jerome K. Jerome. Three Men In a Boat / Jerome K. Jerome. – М. : Менеджер, 2006. – 288 с.
21. Poe E. A. The Maelstrom [Электронный ресурс] / Edgar Allan Poe. – Режим доступа к кн. : <http://webcache.googleusercontent.com>.
22. The Free Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа к словарю : <http://idioms.thefreedictionary.com>.